

Flipse, A., *'Hier leert de natuur ons zelf den weg'. Een geschiedenis van natuurkunde en sterrenkunde aan de VU* (Historische reeks VU 6; Zoetermeer: Meinema, 2005, 280 blz., €22,50, ISBN 90 211 4084 5).

De oprichting van een faculteit voor wis- en natuurkunde in 1930 was het begin van het einde van de Vrije Universiteit als gereformeerde universiteit. Toen de VU in 1905 dezelfde bevoegdheden kreeg als de andere universiteiten, was daaraan de voorwaarde verbonden dat binnen vijftig jaar naast theologie, rechten en letteren ook een vierde faculteit geopend zou worden. Geneeskunde was vooralsnog te duur, en dus werd het wis- en natuurkunde. Maar vakken als wiskunde, natuur- en scheikunde en astronomie (daar begon men mee) verschilden wezenlijk van de voor 1930 al gedoeerde vakken. Daar was het evident dat de gereformeerde beginselen een stempel drukten op onderwijs en onderzoek. Bijbelwetenschap was bij gereformeerden iets anders dan bij katholieken en over de geschiedenis dachten gereformeerden heel anders dan liberalen. Maar was er zoiets als een gereformeerde natuurkunde? Werd wiskunde door gereformeerden op een andere manier bedreven dan door hervormden of katholieken? Van meet af aan heeft men in orthodox-protestantse kring met dit probleem geworsteld. J. Woltjer, hoogleraar klassieke talen aan de VU, was al in 1914 bereid toe te geven dat dat niet zo was. In de theologie, rechten en letteren levert het gereformeerde geloof leidende beginselen, maar niet in de natuurkunde. 'Hier leert de natuur ons zelf den weg,' zei hij. En dat was precies wat de achterban vreesde. Daar heerste wantrouwen tegenover de natuurwetenschap, die men associeerde met materialisme en atheïsme. Zelfs als de nieuwe hoogleraren overtuigde gereformeerden zouden zijn, dreigde dan toch niet het gevaar dat zij (of hun studenten) door de omgang met de 'neutrale' natuurwetenschap zouden vervreemden van hun gereformeerde uitgangspunten?

De geschiedenis van de wis- en natuurkundige faculteit van de VU is om die reden een boeiende episode in de eeuwenlange confrontatie tussen geloof en wetenschap en in het boek dat de jonge wetenschapshistoricus Ab Flipse heeft geschreven over de afdeling Natuur- en Sterrenkunde (een van de afdelingen die in 1930 meteen van start gingen) is die confrontatie dan ook de rode draad van het verhaal. Het is een recht toe recht aan geschreven boek geworden, goed gedocumenteerd en prettig uitgegeven. Natuurlijk moest Flipse concessies doen aan het verlangen dat het ook een gedenkboek moest zijn; tegen het eind wordt het dus wel eens vervelend om al die hoogleraren met hun medewerkers en hun onderzoeksterreinen vermeld te zien. Maar echt storend is dat niet. Als ik al een minpunt moest noemen, zou ik erop wijzen dat Flipse zich vaak erg op de vlakte houdt en geen eigen oordeel geeft; hij documenteert, maar beoordeelt niet. Dat is jammer, want gedenkboeken worden interessanter naarmate de auteur vrijer, onafhankelijker, kritischer is. Of vergt dat een ervaring en een reputatie die een beginnend historicus nog niet kan hebben?

De auteur werd bij het schrijven erg geholpen door het feit dat de eerste hoogleraar natuurkunde, G.J. Sizoo, heel veel over de thematiek van geloof en geweten heeft geschreven. Sizoo was bepaald niet de eerste keus. De oprichting van de faculteit kwam vlak na de kwestie-Geelkerken, waarin de synode van de gereformeerde kerken zich op het standpunt had geplaatst dat de slang in het paradijs werkelijk tot Adam had gesproken. Het onderschrijven van die uitspraak werd daarna een soort lakmoesproef voor het ware gereformerdendom en nogal wat kandidaten voor de nieuwe hoogleraarsplaatsen weigerden zich aan de synode-uitspraak te conformeren. Sizoo deed dat wel, hoewel hij in zijn hart ook wel twijfel kende. Maar hij heeft zich loyaal opgesteld en na zijn benoeming ook voor de achterban van de VU (de 'Vereeniging') altijd de officiële lijn van de gereformeerde kerk gevolgd. Naast zijn eigenlijke natuurkundige werk (op het terrein van de kernfysica, een relatief nieuw en nog goedkoop arbeidsterrein), sprak en schreef hij veelvuldig over de verhouding tussen geloof en wetenschap, in heden en verleden. Ook hij was van mening dat in de dagelijkse praktijk van het wetenschappelijk onderzoek niets te merken was van gereformeerde uitgangspunten; de wetten van de natuur zijn voor de paganist dezelfde als voor de gereformeerde. Maar de betekenis die deze wetten hebben, de interpretatie van de orde in de natuur, de sfeer waarin onderzoek en onderwijs plaatsvinden, dat alles was bij de gereformeerden wezenlijk anders dan bij niet-gereformeerden. Sizoo hanteerde bij tijd en wijle de bekende metafoor van het boek der natuur om zijn achterban duidelijk te maken dat ook de studie van de natuur uiteindelijk tot God voert.

Sizoo was niet de enige in de faculteit die er zo over dacht. Ook medewerkers en collega's als H.R. Woltjer (zoon van) en C.C. Jonker schreven in deze geest. Na de oorlog benoemde men aan de VU zelfs een aparte hoogleraar in de geschiedenis der natuurwetenschappen, Reyer Hooykaas, die er een eer in stelde om aan te tonen dat het protestantse geloof een krachtige bijdrage had geleverd aan de opbloei van de moderne wetenschap. Hooykaas meende te kunnen aantonen dat de wetenschappelijke revolutie van de zeventiende eeuw zo niet uitsluitend, dan toch wel in grote mate te danken was geweest aan de geest van het protestantisme. Dat die opvattingen op gespannen voet stonden met de feiten laat Flipse overigens – beleefdheidshalve zullen we maar zeggen – na te vermelden.

Anders dan Sizoo heeft Hooykaas zijn carrière niet aan de VU afgemaakt. De eerste ging in 1965 met emeritaat (vervroegd), de tweede vertrok in 1971 als gewoon hoogleraar naar Utrecht (waar hij sinds 1967 al buitengewoon hoogleraar was). Hooykaas kon zich niet langer verenigen met de koers die de VU op dat moment volgde; de nieuwe grondslag die de VU zich had aangemeten vormde naar zijn mening een ernstige inbreuk op de ware gereformeerde beginselen. In de jaren zestig was de oude belangstelling voor de verhouding tussen geloof en wetenschap naar de tweede plaats verdreven; voortaan betrof de bezinning waar de VU altijd zo goed in was de maatschappelijke gevolgen van de moderne natuurwetenschap (zowel de natuur- en de scheikunde als nu ook de biologie). Onderzoekers moesten zich nu actief inlaten met de ethische kanten van de wetenschap. Deze horizontale

gerichtheid op de medemens en de samenleving ging volgens velen echter ten koste van de verticale gerichtheid op God en werd beschouwd als een afwijking van het oorspronkelijke gedachtegoed van Abraham Kuyper. Voor de buitenwereld – en Flipse had dit wel wat duidelijker kunnen thematiseren – is echter de continuïteit minstens zo opvallend: er is inderdaad wel sprake van een zekere wereldgerichtheid en dus secularisatie, maar meer dan aan de andere universiteiten bleven VU-onderzoekers, vaak juist vanuit hun gereformeerde, maar nu wat progressievere beginselen, hun levensbeschouwing als norm voor het wetenschappelijk onderzoek nemen. De levensbeschouwelijke reflectie op onderzoek en onderwijs was in de jaren zeventig nog altijd een opvallend kenmerk van de confessionele universiteiten. Maar het was slechts een overgangsfase. In de jaren tachtig verwaterden de levensbeschouwelijke drijfveren en raakte de ethische bekommernis steeds meer op de achtergrond; de echte secularisering trad nu in. Toen werd de afdeling Natuur- en Sterrenkunde een ‘gewone’ afdeling, zoals ook de VU – sinds 1970 geheel bekostigd door de rijksoverheid – een gewone universiteit werd. Sizoo, die in 1930 zo bevlogen was begonnen, heeft het allemaal meegemaakt: hij stierf in 1994. Zou hij tevreden zijn geweest over hoe het was gegaan?

K. van Berkel, Rijksuniversiteit Groningen

Sengers, E., *The Dutch and their Gods. Secularization and Transformation of Religion in the Netherlands since 1950* (ReLiC. Studies in Dutch religious history 3; Hilversum: Verloren, 2005, 207 blz., €21,-, ISBN 90 6550 867 8).

In West-Europa neemt het geloof in gevestigde instellingen af, terwijl dat in netwerken dagelijks toeneemt. De christelijke kerken delen in dit algemene verschijnsel, zeker ook in Nederland. Wie het over de vaderlandse ‘calvinistische’ mentaliteit heeft, kan daarmee alleen maar iets zeer vaags en onaanwijsbaars bedoelen, tenzij hij spreekt over de geschiedenis tot ongeveer 1950. Het is dan ook op dit tijdstip dat de auteurs van deze bundel hun beginpunt hebben gekozen. De voornaamste vraag die zij zich stellen luidt: is hier sprake van secularisatie (in de zin van: verdwijnen van God uit de samenleving) of eerder van een transformatie van de religieuze beleving? Het eerste is zonder meer het geval, maar ook het tweede is evident. De godsdienst is niet verdwenen, maar verwilderd. Met de grote institutionele confessies is het vanaf de tweede helft van de vorige eeuw bergafwaarts gegaan, met de wilde takken en scheuten ervan gaat het goed. Er is hier uitdrukkelijk geen sprake van de islam, die in Nederland groeit en bloeit, maar die in deze bundel buiten beschouwing blijft, met uitzondering van een wel heel specifieke bijdrage over het verwerven van religieuze verdiensten onder Marokkaanse vrouwen in Nederland. Overigens komt ook de katholieke kerk in Nederland er stiefmoederlijk af. Zoals al uit de introductie blijkt, ligt het accent op de protestantse kerken. (Het is tot in de bijschriften te merken. De foto op pagina 33 is beslist niet genomen bij *Honderd Jaar Kromstaf* in 1953.)

De secularisten, die menen dat God uit Jorwerd en uit Nederland verdwenen is, vinden de transformisten tegenover zich: religiositeit is zich aan het ontvouwen in vele varianten, van uiterst individualistische tot massale. Zouden er 30 procent atheïsten en agnosten in Nederland te vinden zijn – ongeveer gelijk verdeeld over beide categorieën – dan blijven er nog zo’n 70 procent ‘gelovigen’ over, dat is te zeggen: kerkleden en ‘ietsisten’ samen. Een belangrijk onderdeel van het laatste contingent vormt New Age, waarvan het Amsterdamse *Oibibio* dat in 1999 op de fles ging, wellicht de meest bekend instelling was. Stef Aupers wijst erop dat heel wat New Age instellingen en -bladen zich intussen wel degelijk tot succesvolle zakelijke ondernemingen hebben ontwikkeld, die winst maken. Terwijl de grote christelijke kerken financieel noodlijdend zijn en elk jaar met hun actie *Kerkbalans* de rekening sluitend moeten zien te krijgen. Overigens: New Age is daarmee onderdeel geworden van het kapitalistische systeem, dat het in de jaren 1960-1970 nog afwees. Een voorbeeld van hoe ook religieuze bewegingen kinderen van hun tijd zijn en in korte tijd kunnen evolueren.

Pieter Boersema schetst de ontwikkeling bij de ‘evangelicalen’ in Nederland vanaf het bescheiden begin direct na 1945 tot aan de opkomst van de EO en zijn massale jongerendagen. Hoe dit zich ook in politiek opzicht heeft vertaald door de deelname van de Christen Unie aan de regering, kon niet meer